

Ուրախութեամբ կը ծանուցանենք որ Վարժարանս այս տարի վեց շրջնաւարտ ունեցած է, որոնց անուանքն են. Պր. Փրոտրոմիոս Գալէրիի, ընդունեցաւ Ա. աստիճանի վկայագիր. Պր. Արիստոտ. Հ. Փրոտրոմիոս, ընդունեցաւ Բ. աստիճանի վկայագիր. Պր. Սողոմոն Դաւիթեան, ընդունեցաւ Գ. աստիճանի վկայագիր. Պր. Աւետիս Եա-հումեան, ընդունեցաւ Գ. աստիճանի վկայագիր. Պր. Տիմիթրի Մանկանեօթի, ընդու-նեցաւ Գ. աստիճանի վկայագիր. Պր. Գեորգ Գորսիսի, ընդունեցաւ Գ. աստիճանի վկայագիր:

Բաց ի Շրջնաւարտներէն առաջնակարգ վկայական առնող աշակերտաց անուններն են Դ. Դասէն Պր. Գեորգ Երպէթեան եւ Սրիւս Զօւրքիտէս. Ե. Դասէն Պր. Դրիգոր Դաւիթեան, Պր. Բարսեղ Պապասանեան եւ Պր. Երուանդ Փաթափանեան. Զ. Դասէն Դիւյն Պր. Ստեփան Դասպարեան:

Ինչպէս վերն ակնարկեցինք Հանդիսին կը նախագահէր Արմէն Վաշ Ֆօն Ձեկէ Աւստ. Ընդհ. Հիւպատոսը: Հանդիսականաց մէջ կը գտնուէին Պարոն Ալպէրթ Աւստր. Փոխ-Հիւպատոսը: Աւստրիական հիւպատոսարանի պաշտօնեաներէն Պր. Վիկտոր Փօթթունաթ եւ Պր. Պէնզիոն Վենդուրա իրենց ընտանեօքը հանդերձ. Թեմիս կաթնու-դիկեայ Հայոց հասարակութեան Առաջնորդն Գեղյ. Հ. Նիկողոսյոս Ժ. Վ. Ագգրեան. Գեոր. Դանափօ Նպիսկոպոսն, բազմաթիւ լատինաճէս միաբանութեանց ներկայացու-ցիչք եւ ամէն ծէսէ եկեղեցականներ. Մ. Պ. Սաման Բոսալ. հիւպատոսարանին առաջին թարգմանը, Պետրոս Էֆ. Սիսեան, Պր. Կոտէն, Մաղնիսայի գծին վարիչն եւ այլ մեծամեծ անձինք, զորոնք շնոր կարող յիշատակել առ անձկութեան տեղուրը:

Ժամը ճիշդ 5 1/2ին հանդէսը փակուելով հանդիսականք ուրախ սրտի մեկնեցան հետերէն տանելով բաղոր տպաւորութիւն մը:

Զմիւռնիա, 12. Յուլիս 1899:

Ե Ր Կ Ր Ա Գ Ո Ր Ժ

ՄԵԼԵՐԵՍԵԼ

ՆՈՐ ՀՐԱՅՈՐԴԱՆԻՐԻՆԷՐ

68. ՊՐՈՇԵՆՏԱՆԸ ՊԵՐՏ. — Զննարկայի առաջին աղօթքը: Մանկական զոյգը: Թրգմ. Գեորգ Պոռնանց: Թիֆլիս 1899. Տպ. Մ. Մարտիրոսեան: (Թիֆլ. Հայոց Հրատիւ. Հոկ. Թ. 153.) Էջ 80: Գինն է 20 Կ.
69. Վ. ՓԻՍԵԼՅԱՆԸ, Հայ-Բոզաներ, ազգագրական ուսումնասիրութիւն. արտատպած «Ազգագրական Հանդիսին»: Տփղ. տպ. Մ. Դ. Բոստանեան 1899: Մեծ 8 Էջ 99: Գինն է 50 Կ.
70. ABEGHIAN DR. MANUK, Der armenische Volks- glaube. Leipzig 1899. 8° pp. 127.
71. ԴԵՄԻՐՈՍԻԱՆ ԴԵՐ, Բանաստեղծութիւններ. Հրա- տարակութիւն Տէր-Գրիգորեան Ուսումնոհի: 1899, Թիֆլիս, Տպ. Մ. Բոստանեան Էջ 80, 34, Գինն է 25 Կ.
72. ՊՈՒՄԻՆԵՆՏԱՆԸ Ե. Բանաստեղծութիւններ 1892— 1899. Թիֆլիս, Տպ. Վրաց. Հրատ. Հոկ. Էջ 80 111: Գինն է 60 Կ.
73. ՎԻԼՀԷԼՄ ԷԼՈՒԹ. Զար. Սիրտ Թարգմ. Օր. Ե. Տ. Ն. 1899 Թիֆլիս. Տպ. Մ. Վարդանանց (Հրա- տարակութիւն Թիւ. Հայոց Հրատ. Հոկ. Թ. 158) Էջ 80 103: Գինն է 25 Կ.

68. Պոռնանց Պրոմ. — Զննարկայի առաջին աղօթքը: Թիֆլ. տպ. Մ. Դ. Բոստանեան 1899: Մեծ 8 Էջ 99: Գինն է 50 Կ.

է գրողիս. եւ ոչ այնչափ նիւթին՝ որչափ լեզուին պարզութեան ու բացառութեան վեհութեան համար կը յանձնարարենք նոյնին ընթերցումը: Պատմութեան մէջ գլխաւոր դեր խաղացող ենթա- կան է Զեմեկիս անուն աղքատ ու լքեալ եւ մի- անգամայն ազէս աղջիկ մ'որ ոչ Աստուծոյ վրայ դադարիւր ունի եւ ոչ ալ աղքատի լուծ է... Սակայն վերջ ի վերջոյ բողոքական դադարի մը միջ- նորոգութեամբ՝ բողոքականութեան կը յարի:

Հարկ չկայ հոս լեզուին պերճութեան վրայ խօսիլ, որ ինքեին յայտնի է, քանի որ Պաօշեանցի մը ճարտար գրչին արդիւնքն է... Երկիս գլխաւոր առաւելութիւններէն մէկն ալ գրչոյկիս օտար- հնչիւն բառերէ զերծ ըլլալն է, որոնցմէ կովկասեան մասնիկն արտադրածին՝ եթէ ոչ ամբողջ, գոնեայ մեծ մասը վարանով կը տեսնենք:

69. Վ. Փոսիպանց, Հայ-Բոզաներ, ազգագրական ուսումնասիրութիւն: Սոյն այլեւայլ տեսա- կետով յարկի երկրորդութեան վրայ արդէն ու- ռիչ տեղ մը քանի մը իօսք բերող առիթ ունե- ցանք (տես «Զանգ. Ամս», 1899, էջ 86), երբ կը խօսենք «Ազգագրական Հանդիսին» 1899-տարւոյ մէկ համարին վրայ, որ նախ լոյս տեսած էր գործը (տես «Ազգ. Հանդէս» Գ. Գիւրք, 1898, էջ 203— 275): Նոյն տեղէն առնելով առանձին գրքակով

հրատարակուած է այժմ, որով աւելի դիւրամատ-
չելի ալ եղած է շատերուն: Գործքն օգտակար
մեծանքի մէն է՝ նպատակ ունենալով համառօտ եւ
ամփոփ կերպով նկարագրել ու ծանօթացնել գրն-
չունեցող թափառական ժողովրդեան այն բաւական
բազմութիւն ճիշդ, որ Հայոց աշխարհ ճի մէջ արդէն
շատ մասամբ ձուլուած է հայ տարրին հետ, եւ որ
«Հայ-Բոշլայ» անուամբ կը ճանչցուի:

Գնչունեցող վրայ այսօր չափազանց ճոխ դրա-
կանութիւն մը կայ եւրոպական աճին լեզուներով:
Իսկ յատկապէս հայ բոշլաներու վրայ մինչեւ մօտ
ժամանակներս չիշ բան գրուած էր: Միակ նշա-
նաւոր գրութիւնն էր Ալ. Պասպատի «Ուսումնա-
սիրութիւն Օսմ». կայսրութեան Չիքիկեսէներու
վրայ» (Al. Paspali, Études sur les Tschinghianes etc. Կ. Պոլ. 1870): Աւելի լեզուարարական
ստուգեցող ուսումնասիրութիւն մէն է Բ. Պատ-
կանեանի «Քանի մը խօսք Վոլկայի ճիկաններու
լեզուն վրայ» (Պետեր. 1887, Եւստերեն): Մօտ
ժամանակներս սկսաւ աւելի մտադրութիւն դար-
ձուիլ այս կէտին, այսպէս ի միջի այլոց Գ. Վան-
ցեանի «Հայ բոշլաներ» գրութեցովն (ի «Մուրճ»
1892, թիւ. 7—9, էջ 1247—1264, 1910—21):
Միւսնոյն հեղինակին՝ Պատմական անկարի բոշա-
ների անցնալոյցը, (ի «Մուրճ» 1894, թիւ. 7—8,
էջ 1066—1088): Նոյն թիւթիւն մէջ Ա. Արա-
խանեան ծանօթացուց Adriano Colocci գիտնա-
կանի երկարութիւնը գնչունեցող մասին. (Gli
Zingari, Տուրին 1880, էջը 430. տես «Բոշլաները»
ըստ Արքիմեոս Կոլոշիի», «Մուրճ» 1890, թիւ. 10,
էջ 1424—1439) եւ նմաններ: Աւարիկայ ու-
սումնասիրութեան ալ հեղինակին՝ Վ. Փափաղեան
արդէն շատեց քննութեան տեւել որ հայ բոշա-
ները եւ ներկայացուցած երկու յաղի պատկեր-
ներ, վեպեր հայ բոշաներու կեանքին՝ «Խաթմա-
Սար» եւ «Սանթօն» (տալիսի տես «Մուրճ»
1890, թիւ. 9, 10, էջ 1256—1287, 1397—
1421), որ աւանմին ալ լոյս տեսած են:

Հեղինակն ըստ այժմ լաւ ծանօթ է իւր
ընտանծ նիւթին, որ առաջինը դրքին «Նիւթերն
եւ ուսումնասիրութիւնը կազմած է անձամբ ման
գայով եւ ապրելով հայ բոշաների մէջ Թիւրքա-
սայաստան, Վոլկայաւ» կարս եւ Աւերաւորդով,
ուր մեծ քանակութեամբ կան նստակցաց կեանք
եւ վարում նրանք» (տես էջ 23): Բայց աստի գործ-
ածած է ցոյսօր ծանօթ աճին մեծ ու փոքր
գրութեանք նոյն նիւթից մասին, նաեւ անտիպ
աշխատութիւններ: Քանի մը տեղ կը յիշէ (որի-
նակի համար էջ 66) Ա. Միխիթարեանի անտիպ
երկարութիւն մը՝ Շիքալի, անուամբ, որի
բոշլայերն բառարանից մեծապէս օգտուելը է:

Գիբըը որ սկսի ընդհանուր ներածութեամբ
մ'առ հասարակ գնչունեցող մասին (էջ 7—23),
գլխաւորաբար եւրոպական ցեղերու: Բուն գիրքը՝
Հայ-բոշլաներու մասին՝ բաժնուած է եօթը գլխաւոր
եւ բազմաթիւ երկրորդական մասերու կամ գլուխ-
ներու, ուր կը գտնենք՝ պատմական եւ աշխարհա-
գրական տեղեկութիւններ, մարդաբանական տե-
ղեկութիւններ, բնակարան, կենցաղ եւ զբաղ-

մունք, լեզու, սովորութիւններ (կրօն եւ հաւա-
տայիք են), բանասիր գրականութիւն (երգեր),
իրաւաբանական սովորութիւններ (գերդաստանա-
կան եւ ցեղապետական), եւ ի վերջոյ համառօտ
բառարան մը բոշլայերենի՝ նոյն լեզուով քանի մը
կտորներու ալ յաւելմամբ: Ահա ծրագրին ամբողջ
գործոյն:

Բոշլաներու ընդհանուր ծագումն (էջ 27 եւն)
կը գտնէ հինգիանի՝ եւրոպացի գիտնոց հեմ՝ Տրիդ-
կական «Զաթ» ցեղէն. իսկ ի մասնաւորի հայ-
բոշլաներու ծագումն այն մտօց խնդրական է՝ որ շին
գիտցուի թէ որ երկրէն եկած են ի Հայաս. վասն
զի անոնք եղիպտոսէն կ'ըսեն, ուրիշները Պարս-
կաստանէն, թողլով նաեւ իրենց պէտքով մասնա-
գութիւնները, որոնց մէջ մէկ կողմանէ կայէն՝ արեւ-
կազմանէ Ս. Գրիգոր հայր. Արիականդացիին անգամ՝
գեր մը կը խաղան: Հայք նախ «գնչու», կ'անուա-
նէին գնչունը, յետոյ քաց ի «մաղգաբո» անյա-
տակ անուանակոչութեան՝ յատկապէս «բոշլայ»,
գոր հեղինակը կ'ուզէ մկնիւթ թըբական «բոշ»
(շօշ, պարսպ. դաստապարտ եւն) բառով: Իսկ
իրենց դերերը կ'անուանեն «լոյ» (հմմտ. եւրոպա-
կան ցեղերու «բոս» կոչումը): Հեղինակը չ'ընդուռ
նիւր Գ. Վանցեանի նշուկն նաեւ Հ. Բ. Սարգա-
պետի Սարգսեան (տես «Բոշ», 1893, թ. 1, 3
եւն) նոյնը անանին գրքով ալ՝ այն կարծիքն, որ
բոշլաները հայ մատենագրաց յաճախ յիշած «Ա-
րեւորդեաց» սերունդը կը համարին: Հայ-բոշլանե-
րու ընդհանուր թիւը չի գիտցուի ոչդիւր. մասնա-
որպէս Վոլկայ կը բնակին 3000 հոգի, իսկ
Յաճկաստան 67,000 (որոնց իբր 50,000 հայ բո-
շլաներ, մնացեալն իսլամ՝ չ'ընկնաննէն): Տեղ
տեղ խիտ ազգաբնակչութիւն մը կը կազմեն,
այսպէս յատկապէս Սեբաստիոյ նահանգին մէջ,
կենդանատեղի ունենալով Բայրաթ աւանը (6000
բոշլայ), նոյնպէս ի Մարզապետ 481 տուն՝ իբր
3000 հոգի, եւն (տես էջ 34—35):

Երկրի կ'ըլլար, եթէ ուզէինք հեղինակին
գործը լիակատար ներկայացնել մեր ընթերցողաց,
կը շատանանք յիշելով հետաքրքրական դուրս մը՝
Հայ-բոշլաներուն «Լեզուն» (էջ 56—61) որ գրե-
թէ պարզ ծածուկ լեզու մը գարած է, այն ալ
միայն աղքատ (իբր 600) բառամիտքը պահե-
լով, իսկ լեզվաբանական ձեւերով բոլորովին հայե-
րէնի հետեւելով: Բոշլաներու «բանասիր գրակա-
նութիւն» զուրկը (էջ 73—76) կը պարունակէ
քանի մ'երգեր որ «նոր յիշած բանիք են», որոնց
միջոյն հեղինակը Ուստա Վահան՝ Աղեքսանդրով
կ'ապրի: Քանի մը կտոր ալ բոշլայերէն կայ դրքին
ծայրը (էջ 96), ի մասնաւորի Պուշլանի «Ունիկ»
մէրիկէն կտոր մը բոշլայերէնի թարգմանուած (էջ
97—99): Այս ամենուն լցուած է հայերէն թարգ-
մանութիւն մ'ալ՝ «Հայ-բոշլաների լեզուի բա-
ռարան» (էջ 85—95) կը պարունակէ նոյն լե-
զուին մնացորդ կարեւոր բառերու միտքը, գոր
հաւաքած է հեղինակի մասամբ անձանք եւ մա-
սամբ օտիւր աղբիւրների, յատկապէս Բ. Պատ-
կանեանի եւ Ա. Միխիթարեանի վերադիշեալ գոր-
ծերէն: Գործածած է նաեւ այն ամենն որ կը
գտնուի ներս. Արք. Սարգսեանի «Տեղաբանութիւն

ի Փոքր եւ ի Մեծ Հայոց (էջ 81 եւն), եւ ճանիկեան՝ Ալիսայ Հնութիւնք (էջ 60—64)։

Հայ-բոլոնները՝ իրենց շատ մը պակասութիւններով հանդերձ՝ առողջ եւ բնականօրէն զեղմն են, որ թեւեւ առհասարակ՝ ցայտօր շատ չե տեսնուող, առաւել եւ սակայն նաեւ Հայոցո նշանաւոր գիտնական անձեր իր սերունդէն (Ալամ-գարեան, Պատկանեան եւն)։

Հ. Յ. Յ.

70. Abeghian Dr. Manuk, Der Armenische Volksglaube. Ինչպէս գրքին վերջ գրուած «Կեանք» էն կ'իմանանք, հեղինակը՝ որդի խաչատուր Աբեղեան, ծնած եւ երեւանի նահանգի Առաքապտ գիւղը 1865ին. իւր առաջին ուսումըն լաւ եւ մերձակա Կարմիր-վանադ գաղութը, 1876—1882 Գեորգեան շէնարանն ուսած, եւ 1882—1885 նոյն շէնարանի աստուածաբանական բաժնին մէջ իւր աստուածաբանական կրթութիւնն առած. անցնելով գերմանական համալսարաններ ու թէ վեցամեակ (1893—1895 եւ 1896—1898) ուսումնասիրած եւ բանասիրական եւ փիլիսոփայական ճիւղերը, իսկ 1895—1896ին երեք վեցամեակ Թլ իւրեւ ազատ լոյճ սորված եւ ի Պարսի։ Գրութիւն ըստ այսմ՝ գրաւոր քննադատ (Dissertation) եւ՝ ակադեմիական աստիճաններն ընդունելու համար։ Այս կարգի քննադատներ սովորաբար համառօտ, բայց ինքնով աշխատասիրուած կ'ըլլան։ Երկուսի գործն նաեւ այս կարգի գործերն սպասուած են շատ ալ աւելի ինքնավար եւ հմտութեամբ երկասիրուած է, նիւթին ալ լաւ ընտրուած. այնպէս որ շատ կործանէ գոյութեան տրամանի ձեւը՝ նորի մը կը համարինք, Հայտնելով մանր ու մեծ թիւք թիւններն որոնք անխառնափոխել են այս կարգի տակաւին քիչ ուսումնասիրուած նիւթի մը մէջ։

Հեղինակն իրեն նիւթ ընտրած է «Հայոց ժողովրդական հաւատք», խորագիր մ'որ կը յիշեցնեն Հ. Պ. Ալեքանի «Հին հաւատք Հայոց» (Անեան, 1895) յարգի գործը, որ արդէն իւր աղբիւրներէն մին է։ Այս եւ միւս աղբիւրները կը նշանակէ հեղինակն իւր գործին առաջին գլխուն մէջ, որ «Հայոց ժողովրդական հաւատքին աղբիւրաց եւ ընդհանուր նկարագրին» վրայ կը խօսի (էջ 1—7)։ Ժողովրդական ազգագրութիւնը շատ աւելի ինքնուրած եւ իրաւաբան ըլլալ, անցնող արդի գրականութեան գրեթէ սկսելն է վեր. յատկապէս վիպագիրը մեծ խնամք տարած են պատկերացընելու ժողովուրդին ու իր ինքնին, իւր սովորաւորները, նախապաշարմունքը, աւանդութիւնքն ու զգոյնները։ Այսոս հանդերձ Գր. եպ. Մուսաեան անոնց եղաւ գլխաւոր քարի տառը՝ այս մասին՝ հաւաքելու ժողովրդեան զգոյնները, երգերը, հէքեաթները, հանելուկներ, առանձն երկ (անեւ իւր «Գրոց եւ բրոց», Կ. Պ. 1874, «Մանասյոյ» Կ. Պ. 1876, «Համաձ-Հատով», Կ. Պ. 1884, եւն)։ Անոնցմէ զատ հեղինակն ունի իւր առաջին նաեւ սու նոյն կարգի հաւաքումները՝ Արշակունիքի «Ուրիս կամ Ջէթման» (Կ. Պ. 1884), Եւ Լաւրայեանցի հրատարակած «Ազգայական Հանդէս» (Հրատ. Ա. 1895, Բ. 1897), ի մասնաւոր «Ջաւա-

տիւրի բուրմունք» (Տիգր. 1892.) Գ. Երկ. Յովսեփեանի «Փղշանքներ ժողովրդական բանահիւսութիւնին» (Տիգր. 1893.) Տ. Նաւասարդեանի «Հայ ժողովրդական հէքեաթներ» ու թէ գիրք (Գիրք Ա, Տիգր. 1893. ասոր Գիրք Զ եւ Ե օտին նաեւ կտորներ մեր հեղինակին՝ Աբեղեանի հաւաքածներէն)։ Գ. Հէրենցի «Անայ Սաղ» (Տիգր. 1886), Տէր-Աղեքսանդրեանի «Թիֆլիսեաց մուսոր կեանք» (Տիգր. 1885), եւ վերջապէս «Սամայ ծուր» (քանի մը «վարիանտներ», Գ. Երկ. Յովսեփեան, Տիգր. 1893, ուրիշ մը՝ Դաւիթ Մհեր, հեղինակէն՝ Աբեղեան, Տիգր. 1889)։

Ահա ասոնք են աղբիւրները, որոնց մասնակարարած հարուստ առարկը մշակած, զատուարած եւ ամբողջութեան մը վերածելու աշխատած է։ Թէ վերոյիշեալ աղբիւրաց թիւը շատ աւելի ստուեր կրնար ըլլալ, կը խոստովանենք ինքն հեղինակը, յայտարարելով որ չէ կրցած նաեւ «Կապարուած ամեն աղբիւրները, գործածել։ Արեւմտք ալ գրքին մէջ բայց ի վերոյիշեալներէն, որոնք ամեն էլին կը յիշուին յատուկ համառօտութեամբ, շատ քիչ տեղ կը գտնենք ուրիշ մէկ երկու գործ յիշուած։ Բազմաթիւ ուրիշ գրուածներ ընտրովին զուր մնացած են գործածութենէ, յայտնութեանցի ազգագրական «Ծրագրէն» (Մոսկ. 1878) մինչեւ ճանիկեանի «Հնութիւնք Ալիսայ» (Տիգր. 1895) եւ նմաններ, որոնց ոմանք թերեւս ծանօթ ալ չեն ամենուն։ Օրինակի համար՝ Բիւրակն շարժութեան մըն է Կ. Պոլսոյ, որ տարբերութիւն ի վեր կը հրատարակուի՝ այլեւայլ ազգութիւնեմ ալ ժամանակ ժամանակ. արդ ասոր 1898 տարին կրնանք պարզապէս ազգագրական թերթ մ'անուանել, այնչափ առատ առաջը հաւաքած ունի իւր մէջ, ոչ միայն անոնց «հոմ» նիւթեր, այլ նաեւ փորձեր ուսումնասիրելու, համեմատելու արիական միւս ազգադիցարանական եւն, տեսնելու հետ եւն։ Հնութեանն յաճախ կը յիշուի եւ կը գործածուի եղանակ գործը (յատկապէս էջ 68—110, 149—187)։ Ընդհակառակ, որ աշխարհ կը զարնէ, գերմաներէն լեզուաւ ուստի Եւրոպացուց համար գրուած գործքի մը մէջ, ամենեւեւ չեն յիշուիր եւ չեն գործածուած հաւատքն լեզուներով եղած նման կամ յարակից ինդիւիդուալ զբաղող գրութիւնք. այսպէս Հայոց հեթանոսական կրօնի քննութիւնքն Էմիլի, Գեյցերի են, Ալեք. Լիցկիի՝ Թրանսիլվանիայ Հայոց հէքեաթները, Մ. Չէրակի գաղթիւրներն փոխաբերած հայ հէքեաթները, Արքայ Յովհաննեսներն եւ Ա. Լայստի «Հայկական Մասնագաղարան» (յատկապէս Գիրք Դ. խալաթեանցի «վէպը եւ զգոյնք»), եւ բազմաթիւ ուրիշներ, զորոնք ինքի հոմ ընեն ուրիշներ՝ պէտք էր երկար ցուցակ մը կազմել։

Սակայն Աբեղեանի ներկայ գործն իւր արդի սահմանափակ շրջանակին մէջ ալ յարգի գործ մըն է, նիւթը լաւ կարգաւորուած եւ զատուարած, եւ բաժնուած հետեւեալ գլխաւոր հատուածներու։ «Աղբիւրներու հաւաք» եւ մեծելոց պաշտօն

(էջ 8 եւն.) «Լոյս եւ խաւար», (էջ 29 եւն.) «Բախտի հաւատք», (էջ 50), «Ջրայ եւ Տնկոյ պաշտօն», (էջ 57 եւն.) «Կրակի պաշտօն» (էջ 66.) «Օձերու պաշտօն», (էջ 74 եւն.) «Փոքրորդի դրոյթ», (էջ 77 եւն.) «Հողի ոգի» (էջ 95 եւն.) «Ջրայ, անտառի եւ լիւրսոյ ոգիները» (էջ 100 եւն.) եւ վերջնական հմայք ու չար ոգիներ (էջ 118 եւն.) Բնական եւ որ այս բնականութեան անունով թանկանց ներքեւ ամփոփուած են նոյն գաղափարքի վերաբերող բազմաթիւ մանրագծանուններ. այսպէս միայն առաջին հատածին կամ Հոգիներու մասին ելածը կը գտնենք հետեւեալ մանրագծանունները, այսինքն՝ «Հոգին իբր շուշ, Տեղիք ու երազ, հոգոյն ձեւն մարմնէն բաժնուելէն ետքը» (հրեղէն գոտի, թիւ 20 եւն.) ոգիներ եւ իրենց չար ազդեցութիւններ (հիւսնագութիւն, հրեշտակախոյ, դրոյ, շարունք եւն.) «հոգի եւ ոգի», «հոգիներն իբրեւ լոյս» ոգիներն իբրեւ հօր (հրեղէն), պահապան հրեշտակներ, մահ եւ Հոգեւտ, անցք հոգոյն անդիի աշխարհ, գաղափարներ հոգոյն, հոգեհայ եւն, մեռելաց պաշտամունք, հոգիք ու ատուղներ, երկիրք կամ արքայութիւն ու գոփիք (անշուք, կաթնանդիւր, անթառած, սանդարաւմեղ), եւն.

Հաս երկրորդ կ'ըլլար, ի՞նչ ուղեկնք գրեթէ բովանդակութիւնը նաեւ համառօտեւ ծրագրել հոս, եւ անպատասխալ մը. վասն զի մեր կարծեօք անշուշտ չ'ուշանար գործը նաեւ հայերէն լեզուաւ լոյս տեսնելու: «Ազգագրական Եւրոպի», համար կարծեօք յարմար նիւթ մըն է, ըլլայ բուն մարմնին մէջ, ըլլայ իբր յաւելում. եւ յարգի բնծայ մը կ'ըլլայ նոյն խմբագրութեան կողմանէ այն հայ բանասիրաց համար, որոնց գերմաներէնը մասնակի է:

Գրեթէ լատական կողմանէ է նաեւ այն պառագած որ այն ամէն զննչներու, եւ անպատասխանութեանց եւ նմաններու մէջ, որ նոյնութեամբ կամ գոնէ համեմատելի նմանութեամբ կը գտնուին ուրիշ ազգաց, յատկապէս արիականաց քով, նշանակուած են եւրոպական աղբիւրներն՝ որ նոյներու վրայ կը խոսին: Չենք ուզք երկրպէս եւ պնդել այն կէտին վրայ, որ այսպիսի գործի մը մէջ կրնան գտնուիլ — եւ կը գտնուին արեւմտիք — շատ ալ կենտր, որոնք բնութենէ չ'ըլլան շատեւրուն համար, մաս մ'ալ ինդոական: Երկրորդ կ'ըլլար ի՞նչ ուղեկնք այս կէտս մանրամասն պարզել. կը շատանաք միայն ի միջի այլոց՝ օտ բնականութիւնը դիտողութեամբ՝ որ մասնաւորապէս թերութիւն մը կը նշմարենք գրեթէ մէջ: Մեր երկրին բազմատարած հանգամանքը, փոքրիկութեան նաեւ ի հնուց առարկեր ցեղերու եւ իրօններու հետ ունեցած շփումն ու կրած ազդեցութիւնն՝ այն արդիւնքը միայն կրնար ունենալ, որ՝ ինչպէս հին առեւ, նաեւ հիշմանալի թեան առեւ՝ նոյնպէս ցոյցօր, ամէն անկիւն՝ ուր հայ ազգաբնակիչութիւն կայ, միակերպ եւ միօրինակ հաստատելը, նախապաշարմունքը, անտարկապաշտութիւնը եւն չկան. շատ քան՝ որ այս կամ այն նահանգը օժտուածութիւն է՝ ուրիշ անդ անծանօթ է. ուստի լատ չէ բնականորոյցնել եւ իբր առ հասարակ Հայոց հաւատալիք ներ-

կայացանք: Այս մասին թերութիւն ունի երկաւորութիւն, թէեւ կը ճանչնանք որ ազգաբնակչականութեանց արդի նորակալմը գրութեան մէջ՝ կարելի չէ տակաւին այնպէս ճշդիւ որոշել այս կամ այն սովորութիւն եւ հաւատալեաց ընդարձակութեան շրջանը: Միակ օրինակ մը: Կրնգունիք որ կան գաւառներ, ուր արեւակը կ'երեւակայուի երեքտասարգ մ'որ իւր մօր կը դառնայ իրիկունն իւր պաշտոն, թէեւ առաւել՝ շրջ մէջ լրջակէն ետքը՝ կ'ելլէ «մօր ծոցէն» եւն (Համով-Հատով, 258 եւն վանի, «Ազգ. Հնդ.», Բ. 218՝ Վարանդայի համար.) բայց բնականորոյցնել եւ բնիկ թէ Հայք այնպէս կ'ըմբռնեն միայն երբ կ'ընեն թէ «արեւը մայր մտաւ», ուստի «մայր մտնել» պարզապէս իւր «մօր երթում» բռնէ (էջ 42), այս չափազանցութիւն կը համարուի: Լեզուագիտաց կը թաղանք որովհէ թէ ինչ արմատն է այս՝ ի մայր խառնալ, ի մայր մտնել, եւն բացատրութեան «մայր» բառը, որով արդի լեզուի կրակ եւն մարել, նաեւ անշուշտ մարտնէ մարէլ եւն բացատրութիւնը.) բայց թէ պարզապէս ծնող «մայր» (mater) հասկընայու է՝ այնպէս դիւրաւ բնութենի չէ առանց համարել տպացոյցներու: Հինքերն ալ թերեւս անմիջ վերլուծալ «մօր» գաղափարն ունեցած ըլլան. բայց նաեւ կ'ըսեն «գործարհ... ի մայր գործարհանին» (գոր օր. Ոսկեւ. Մատթ. Գ. 16), եւ սակայն անշուշտ այն գաղափարը շուշենի թէ ծրագն ալ՝ անցուելու աստե՛ն իւր մօր կը դառնայ, կամ՝ ուրիշ օրինակ մը բերելու համար՝ ոչ թէ միայն հայկական, այլ նաեւ հանրապարկային բնութեամբ կրնանք բռնէ այն՝ թէ քունը տեսակ մը մահ է եւ անկողինը՝ գերեզման (էջ 32). քարանձաւ թէ քունը համարուի «սեւ քնայ գիւն» մը աղբեցութիւնն, զոր թիֆլիսեցիք՝ «աշգրիկ պարոն» ալ անուանեն (Տեր-Աղեքսանդրեան, էջ 78.) սակայն գոնէ ինդոական կը համարուի այս «գիւն» հաւատալիքն Հայոց աշխարհի ամէն կողման համար, աւելի եւս այն գիւնն «Մբո՛ւ» (որով մըսէլ եւն բառեր) կոչուին, այնպէս որ՝ «քնանալու աստե՛ն Մբո՛ւ Գիւն կը թաղուի մարդ», եւն: Գոնէ ապացուցանել է նախադասութիւնն՝ առանաղի մը այս բնդհանոր ձեւին մէջ՝ «Մբո՛ւ» մէջ, իրիւն-առաւ կական՝ ծագումն անորոշ՝ բառ մըն է (հնոց քով չի գտնուի բառ, այլ «նիւր» պարսկերէնէ փոխառալ, տեւ Հիւսիսայն, Arm. Gr. I, 204, որով չենք կարծիք որ նիւր քնայ-դիւն մը հանել ուղեւ.) եւ այն ալ չի նշանակի «ծարը քուն» ինչպէս կը թարգմանէ այնպիսի, այլ թարգմանական լինիլն թեւ, կէտ-արթուն կէտ քուն վիճակն, նաեւ արթնական թիւթալ վիճակն յարմարութեան, եւն: Նոյն իսկ այս իմաստ կարծենք արեւելքի միջին ասիական «Մբո՛ւ» քնայ-դիւն մը կը խոստովանենք մեզի անծանօթ է — թէ հինք արեւն լուսաւոր քնար մը կ'ըմբռնէ կարծենք, կրնանք բնութենիլ. բայց թէ այս բնութեամբ կազմուած է «արեւի» բառը («արեւ» արեւ, + «ալ» պատմական քար, էջ 41), գոնէ ինդոական է նաեւ լեզուագիտութիւն (տեւ Հիւսիսայն, Arm. Gramm. I, 414.) աւելի եւս ինդոական թէ «այս ծագն» ալ կազմուած ըլլայ նոյնպէս «կայծ» եւ

«սակն» (քար պատուական), «Կայսր» ըլլայ՝ «փայլուն քար», թէ եւեռնայեւ ընդգրկում թիւն չկայ այն մեկնութեան որ հնոց քով կայծակն հրեղէն քար մըն էր, որ մարդը եւն գլուխը կ'իյնար (էջ 89)։ Եւստ ինդիկը կը վերցնէ կարծեմք Հայոց քով Սուրբ Սարգսի վրայ պատմուած զոյցոյնքէն (— որոնք մէջ հասն նայ) ինչ, այլ մասը գտած Ս. Սարգսի վարքերէն, որ թարգմանութիւն են.) հայկական «հոգոյն-դիք», մը հանել, զՍ. Սարգսի «անձնաւորումն հոգի եւ անպազան մը հին հոգոյն-դիք, համարիւ (էջ 95 եւն)։ Այլ ինդիկը է շատ մը Սրբոց-Վարքերուն մէջ (որ որ Ս. Աթանաք ինքեայ, եւն) մտած եւ այլակերպած դիցարաւանական զոյցոյնքը զտուել եւ նախնականին վերաճել, եւն։

Երկրորդ ընդհանուր թերութիւն մը կը համարիրք այն որ ընդին ու օտարն, հայկականն ու եկեանաւոր, հինն ու նորը չեն բաժնուած իրարմ որչափն, Հայտ քան շատը Հայոց քով, եւ ասկայն չեն կրնար բուն հայկական ըլլալ, այլ շրջակայքէն մուծուած օտար բնաւորումներ։ Ոչ «մայն կամարն» (էջ 20), ոչ «շարին ֆայակն» (էջ 31, Մհերի վկայն բախտաւոր զապաղարը կրնայ ընդ ըլլալ, հոս թիւնը՝ քննել), ոչ «պնձէ թաղաք» (էջ 87), ոչ «Արի մարն» (էջ 110) եւ ոչ շատ նմաններ հայկական համարիւ կրնանք։ Բազմալի է որ նաեւ հոս թիւնն ու նորութեան յատուկ մտադրութիւն եղած ըլլալ։ Հաստատելքն ալ՝ շատ ուրիշ բաներու պէ՝ իրենց պատմութիւնն աւելն, հինքը կը մտնեն, նորքը կը ծնունեն, կը մեծանա ու կ'այլափոխուին, անիկ կու տան ուրիշ ներու, կամ մուսայութեան կը մասնեն հնագոյն բնաւորումներ։ — Այս գիտադրութեանը նպատակը չէ անպիկ Արեւելեան գործին պարտաւ մ'ընել։ Գործն՝ իբրեւ Հայ ազգագրութեան առաջին փորձերէն մին լաւ աշխատասիրուած եւ իւրաքանչեան կրնայ համարուի, թէ եւ բնական է որ լուծենայ ամէն մասամբ կոտորակութիւն եւ լրակատարութիւն։ Է. Յ. Տ.

71. Դնմիրմնն Դնմիր։ Բաւառութեան-Դնմիր։ Ամենէն ընդհանուած առած մըն է. «Ազգի մը մտածեմագրութիւնը՝ նոյն ազգին պատմութեան վայելիւն է, ոչ Հայկական մասնագրութեան վրայ նշմարուող յատկութիւններէն մին է, որի-հոն նիւթեքաւ մէջ աւելի ծարարաւ ըլլալը։ Պր. Դեմիրեանից ալ այս տարկանն նիւթիկն շատ սիրաւ հար կ'երեւայ. վաճն զի իւր գրչին Դեմիր թէքէ զայն խայտալեւ ու կայտաւ մտնուի, եթէ «վառ բարեւը» կամ «թեքմ ճառը», միշտ տխուր ու միայնալիկ կը գունատարուի. այնպէս որ ամէն երեսի վրայ կը վառան անխափր գործածուած չընաւ եւ երկարը։ Գրչոյն կիտ զայնգրական զարդացման միտ գրած են, բայց ըստ մեզ արտաւ կը կողման նորամուտ աղէկ գրերը — պոչաւոր եւ անպոչաւոր (զին տէն եւ զն զն զանպանելու համար)։ Աւերակ ենք, որ գունէ շ, շն եւ ու, ան ալ վերայիշեալ նորամուտ գրերուն բախտին չեն վիճակուած...։

72. Թրոնմանն Թ. Բաւառութեան-Դնմիր։ Վերինը կը գերազանցեն թէ Երիւ ու առատ

պարունակութեամբ եւ թէ աւելանալաւ կտորեւ-բով։ Ի մասնաւորի յիշելու արժանի կը համարիրք. «Մ-Նաի երաւ», «Արգրոն կ'օգնի որդեմած Աստուած», «Ամարն», «Տիկ», «Սեթինիկ 2-է-ի»։ «Փերի» եւն. քանի մը կտոր ալ թարգմանութիւն Պուշկինէն եւ ուրիշ հեղինակներէ, Բայց չենք կրնար աւել գոյցելով անցնել այն — լընքնք — մեծ թերութեան վրայն, որ զգրիս գրեթէ ամէն էջի վրայ կը նշմարուի։ Համարենք կամ գլուխները փոխանակ լաւաւ. 1 Սի լաւ չէր գնել արար. 1, 2 եւ կամ լաւագոյն հայ. Ա. Բ. Դեմարեան կայ հայերէնի հոգոյն հակառակ, Հայկական Բ երուն տեղն գրուած են անյարմար ու անհամար։ ? երկուս. Եւստը. Եւստը բերնք էջ 37էն հեռեւեալ տողերը, որոնց Հայտ մ'աւելցեն առանց խաղաղու չեն կրնար նայիլ։

«Արգրեք չեղել մուրել է ճանապարհից ?
Թէ ընկել է մեթ անդուշը բարի ժայռից ?
Թէ անտառի օգինները նորան տարան ?
Թէ գազաններն պատառ — պատառ արիննորին ?...»

էջ 50. «Եւստի! Եւստի! Եւստի!» «Ան, ինչու չեմ եւ էլ մանուկ» (էջ 44)։ Սա խօսքն ի հարկէ Հայ մ'առաւոր եւեւէջի պիտի ընթեանաւ, մինչեւ որ 4—5 տող վերջը։ Ինչ հանդիպի, որպէս զի իմանայ թէ Ա. Բ. Եւ... պէտք էր կորուշալ։

Թերեւս «Ըրայ մէջ ծակ բանալ» փորձնք եթէ երկու բանաւոր. զըրջիններու մէջ նշմարուած ազգաշփոթեան կանոնին դէմ անթիւ պակասներուն վրայ ալ խօսիլ ուղղուի։

73. Վիլհիմի Նաուի։ Բ-Բ-Սեր։ Ով որ իւր արուեստին կամ վիճակին վրայ գոհ չէ, թող կորչայ այս մտածելի մէջ անխաղաղութն առատակնալ պատմութիւնն եւ սորվի որ հարուստն ու բարեք արուեստ ունեցողն ճշմարիտ երջանիկ եւ պատուաւոր չէ. այլ այն՝ որ իւր վիճակին վրայ գոհ է եւ թէ անխաղաղութն իւր հարուստն երջանիկ ու պատուաւոր մարդ կրնայ ըլլալ եթէ ժրջանն ու գոհ ըլլայ. ինչպէս զգրի պատմութեան յայտնի կը տեսնուի։

ԱԶԳԱՐԵՆ ԹԵՐԹԵՐԻ ԹՆԼԵՔԻՆԸ

1. Հայ երեւելի անմասնագրութիւննոր ի Գալիսիա։ —
2. Հայոց ժամանակակից գրականութիւնը։ —
3. Բարեբաղնիւն եւ նուիրատուութիւն։ —
4. Մատթեոս Մամիքեանի յորձանք։ —
5. Դիւտ. Թիւրքաբան խառնութեան բարձրացած եւ ուսանող գանդիկ լեզուն։ —
6. Մանթեանի նաւային գործը՝ բաժնապահական ընկերութեան վերածուած։ —
7. «Հայք թ ճիւղեւ նիւս եւ թ ընկալալս գիրքը վարձատրուալ։ —
8. Պր. Դիւտ. վանքաւ Թ. Թորգոմանի՝ Միւրթաւ չերացուլ վրայ խօսած ճառը։ —
9. Պարսկալայոց մասին նոր վիճակագրութիւն մը։ —
10. Հայկական երաժշտութիւնն ի Բերլին։

Օգտակար գիտելիքներ։

1. Հայ երեւելի անմասնագրութիւննոր ի Գալիսիա։ —
2. Հայոց ժամանակակից գրականութիւնը։ —
3. Բարեբաղնիւն եւ նուիրատուութիւն։ —
4. Մատթեոս Մամիքեանի յորձանք։ —
5. Դիւտ. Թիւրքաբան խառնութեան բարձրացած եւ ուսանող գանդիկ լեզուն։ —
6. Մանթեանի նաւային գործը՝ բաժնապահական ընկերութեան վերածուած։ —
7. «Հայք թ ճիւղեւ նիւս եւ թ ընկալալս գիրքը վարձատրուալ։ —
8. Պր. Դիւտ. վանքաւ Թ. Թորգոմանի՝ Միւրթաւ չերացուլ վրայ խօսած ճառը։ —
9. Պարսկալայոց մասին նոր վիճակագրութիւն մը։ —
10. Հայկական երաժշտութիւնն ի Բերլին։